

Beszélt nyelvi szövegek vizsgálata

Ismeretes tény, hogy a 20. század második felében világszerte és hazánkban is megélelnkültek a beszélt nyelv sajátosságait vizsgáló kutatások. A témához természetesen gazdag irodalom is kapcsolódik: nyelvészek sora foglalkozik elméleti kérdések tisztázásával, a beszélt nyelv meghatározásával. Ezek részletes tárgyalására most nem térek ki, csupán egy meghatározást idézek, amely szerint „a magyar beszélt nyelv az a köznyelvi változat, amelyet a közvetlen (nem előkészített), kötetlen, nem személyes, nem hivatalos érintkezés során használt a köznyelvet anyanyelvként bíró beszélő” (SZALAMIN 1978: 293–4).

Két pályázatnak (FKFP 0890/1997; OTKA T 025237) köszönhetően az utóbbi években lehetőségünk van az országhatáron túl (Ukrajnában, Romániában) élő magyarok nyelvhasználatának vizsgálatára. 1998 júniusában a kárpátaljai Bótrágyon készítettünk hangfelvételeket: a három korosztályba tartozó adatközlő (2 fiatal, 2 középkorú és 2 idős) minden előkészítés és felkészítés nélkül, spontán válaszolnak a kérdéseinkre, mesélnek életükről, a különböző ünnepekről (karácsony, húsvét), hagyományokról (lakodalom, aratás stb.).

A 8 915 szövegszóból álló beszédanyag rövid, összefoglaló jellemzéseként megállapítható, hogy fellelhető benne a beszélt nyelv valamennyi sajátossága. Ezek közül csak néhány szembevetendő lexikai és grammatikai jelenséget szemléltetek az alábbiakban.

Adatközlőink, mint már utaltam rá, a beszélgetés során feltett kérdésekre felkészülés nélkül, rögtön válaszolnak. Így a magnószalagokon hallható beszéd a kérdésekre adandó válasz kigondolásának és nyelvi formába öntésének folyamatát tükrözi. Ezzel függ össze a szövegek egyik legfeltűnőbb szóhasználati sajátossága: a t ö l t e l é k s z a v a k gyakorisága. Ezek a lexikai elemek többnyire csupán arra valók, hogy a beszélő időt nyerjen mondanivalójának megfogalmazására, megtartsa beszédének (látszólagos) folyamatosságát. (NyKk. I, 323). Szünetkitöltő funkcióban leggyakrabban a *hát* módosítószó szerepel: „— *Hát*, eszt, esztet most nem tudom el, megmondani” (fiatal népművelő); „— *Nagyon nehéz* életem vót. *Hát*, például tizenhat éves koromba ementem a vasutra” (idős vasutas); „— *De még*, ha aszt nézi, hogy *hát*, igen, az az étel kikerül valahonnan, meg megtermeljük” (idős néni). A megfelelő szavak keresését tükrözik a szintén gyakran előforduló alábbi kifejezések: a *szóval* ragos névszó; *hogy*

mondjam módosító mondatrészlet; a névmási szerepű *izé* főnév: „— Szóval, na-hát itt, itt vótak a házaspárok a szikóban” (fiatal népművelő); „— Apukám *ijen* munkásember, *hogy monygyam*, ilyen vasúti munkás” (fiatal zenetanár); „— A *izébe*, a *hoty hijákra*, fel a hegyekbe kellett menni Dombász miatt, mert Dombászra vittek vóna bennünket” (idős vasutas). Ezek a hézagkitöltő, a beszélőt a nehezebb szakaszokon átsegítő nyelvi elemek a teljes szómennyiség mintegy 4%-át alkotják. Ez pedig 1%-kal több KESZLER BORBÁLA adatánál (2,8%), amely 10 500 szövegszónyi beszédanyagra vonatkozik (KESZLER 1983: 173).

A bemutatott példákon kívül igen nagy számban szerepelnek még névmások is szinte mindegyik beszélőnél töltelékszóként: „— Hát, Bótrágy, az egy *ijen* kis, kisebb falu, Bátyu, az pedig egy *ijen* köszpont” (fiatal zenetanár). „— Szoktak járni fel Pestre a bábszínház-fesztiválra, és ott *ijen* szpontzorokat keresnek maguknak” (fiatal népművelő); „és akkor elindították a vőfélyeket, elkészítettek nekik *ijen* szép kosárt” (középkorú nő). A melléknévi mutató névmás mellett általános, kérdő és határozatlan névmások is előfordulnak hasonló funkcióban: „régén, ugye nálunk volt az, hogy vízzel locsolkóttak, *meg mindenek* (középkorú hölgy); „egy dolog van, ami mongyuk így jobban, aszt az öcsémen is lehet, nem tudom, kísérletezek, *vagy mi*” (fiatal zenetanár); „hogyha valami bajom van, *vagy akármí*” (fiatal zenetanár).

Tekintettel arra, hogy Kárpátalja, így Bótrágy is Ukrajnához tartozott és tartozik Trianon óta, az ott élő magyarok anyanyelvükön kívül egy másik nyelvet is elsajátítottak és elsajátítanak valamilyen fokon. CSERNICKSKÓ ISTVÁN ezt a következőképpen fogalmazza meg: „A kárpátaljai magyarság kétnyelvűségének leglényegesebb vonása, hogy kisebbségi kétnyelvűségről van szó, ami azt jelenti, hogy a közösség első nyelve (*a magyar*) *jogilag alárendelt helyzetben van az államnyelvhez, az ukránhoz képest*”. Ez a helyzet pedig „meghatározza az érintkező nyelvek egymásra hatásának mértékét és irányát. Kárpátalján az orosz és ukrán nyelv sokkal jelentősebb hatást gyakorol a magyar nyelvre, mint a magyar rájuk” (CSERNICKSKÓ 1998: 198). Az elmúlt évtizedekben államnyelvként használatos orosz nyelv hatása észrevehetően tükröződik mindegyik adatközlőnk beszédében. Úgy gondolom, hogy az államnyelvi hatás is magyarázhatja a töltelékszók nagy számát, amely a két fiatal (zenetanár: 5%; népművelő: 6,8%) beszédében a legmagasabb.

A beszéd folyamatosságát megszakító töltelékszó helyett gyakran orosz szavak, kifejezések tükröfordítása hallható, vagyis a beszélőnek hamarabb eszébe jut az idegen szó, és ezt fordítja le szó szerint anyanyelvére: „Hát amennyit *érkesztünk* (успевать = 'tud') megtanulni a tíz év alatt, aszt kamosztattuk majd a főiskolán meg az egyetemen” (középkorú tanító); „A vonat is *keresztülmegy benne* (переходит в неё = 'átmegy rajta' = Bótrágy)” (idős néni); „Így *összegbe véve* (в конечном счете = 'végeredményben') van tíz, tizenegy gyerekem, már akiket tanítok (fiatal zenetanár); „hát, én amennyi

nótát tudok, hát, biztos, hogy *felülhaladna* (превышать = 'felülmúl, meghalad') háromszázat" (idős vasutas). A szó szerinti fordítás, amint a példák is bizonyítják, nemcsak egyes szavakra, hanem szószerkezetekre is kiterjed. Az orosz nyelv hatásával magyarázható még néhány „idegen” nyelvi jelenség. A beszéd hevében sokszor elmarad a névelő: „Hát felmérést nem végeztem, de azért úgy gondolom, hogy [a] magyar iskola után is jutottunk annyian felső iskolába, mint az ukrán iskola után ahányan mentek” (középkorú tanítónő); „mert [a] középiskolát befejeztem, és röktön felvettek másodikba” (fiatal zenetanár); „nem mennek az asszonyok jóformán sehova. Csak otthon [a] gyerekekkel” (idős néni). Ide sorolható a határozatlan számnév után többes számban álló főnevek használata is: „Sajnos idő vót a! És elpusztult a sok emberek; Sok zsidók vót a lágerbe.” (idős néni); „a többi napokon bejárok, — a tévében láttam, hogy több ilyen kis csoportok is vannak” (fiatal zenetanár). Az igekötő használata sincs mindig összhangban a magyar nyelv szabályaival: „egyre kevesebb gyerek születik, és nem lehet olyan nagyon válogatni, hogy majd téged jövőre *felveszlek* [fel]” (középkorú tanítónő); „hogy mégis, azért átérezzék azt a zenét, hogy már most az elején *tanulják* [meg]” (fiatal zenetanár).

A bemutatott szövegrészeket kiemelt kifejezései az orosz nyelvre jellemző nyelvi jelenségek: nincs névelő, a főnév többes számban áll a határozatlan számnév után, az igekötő nem válik el az igétől, bizonyos igék vonzata más az orosz nyelvben.

A három generációt képviselő adatközlők beszéde azt bizonyítja számunkra, hogy az államnyelv használata valamilyen mértékben hat ugyan az anyanyelvre, de magyar nyelvű beszédük megfelel az anyanyelv alapvető szabályainak. A hangszalagokra rögzített szövegeket természetesen a jövőben még különböző szempontok szerint fogjuk vizsgálni: feltétlenül elemzendő a szókincs szófaji megoszlása, a mondatszerkesztés sajátosságai (ellipszis, közbevetés, mondatátszövődés, mondat hosszúság stb.). Izgalmas feladatnak látszik a mondatfonetikai eszközök (hangsúly, intonáció stb.) vizsgálata is. Az újabb vizsgálati eredményekről szívesen számolunk be a Magyar Nyelvjárások újabb kötetében.

P. CSIGE KATALIN

Felhasznált irodalom

- CSEERNICKÓ ISTVÁN (1998), *A magyar nyelv Ukrajnában*. Bp.
- KESZLER BORBÁLA (1983), Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Szerk. RÁCZ ENDRE-SZATHMÁRI ISTVÁN. Bp. 164–202.
- NyKk. = *Nyelvművelő kézikönyv*. I–II. Szerk. GRÉTSY LÁSZLÓ-KOVALOVSKY MIKLÓS. Bp., 1983.
- PETE ISTVÁN (1988), A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat). *A magyar nyelv rétegződése*. Szerk. KISS JENŐ-SZÜTS LÁSZLÓ. Bp. 779–789.
- SZALAMIN EDIT (1978), A mai magyar beszélt nyelv mondattanának kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 74: 293–303.